

HEINRICH MANN'IN MAVİ MELEK (PROFESÖR UNRAT) İLE FERİT EDGÜ'NÜN O-HAKKÂRİ'DE BİR MEVSİM ADLI ESERLERİNDE EĞİTİM ELEŞTİRİSİ Seher Bıçak*

Öz: Son yıllarda dünya edebiyatına duyulan ilgiden dolayı kültürel çalışmaların da etkisiyle karşılaştırmalı edebiyat popüler bir disiplin haline gelmiştir. İki veya daha fazla eserin ortak konu ve motif bağlamında benzer ve farklı hususlarıyla mukayese edilmesi anlamına gelen "Karşılaştırmalı edebiyat" terimi, 18. yüzyılın sonu ile 19. yüzyılın başlarında akademik bir disiplin olarak ortaya çıkmıştır. Türk edebiyatında Tanzimat'tan bu yana Batı edebiyatı, özellikle de Fransız edebiyatı örnek seçilmiş, Namık Kemal'den Halid Ziya'ya, Halide Edib'e kadar birçok edebiyatçı Batı edebiyatıyla Türk edebiyatını karşılaştırma yoluna gitmişlerdir. Mukayeseli çalışmalar; ulusal edebiyatları uluslararası boyutlara taşıyarak; gerek kuram ve gerekse uygulama boyutlarında dünya edebiyatlarının bir noktada buluşmasına zemin hazırlar.

Bu bağlamda Alman edebiyatı yazarlarından Heinrich Mann'ın *Mavi Melek* (1905) adlı eseri ile Türk edebiyatı yazarlarından Ferit Edgü'nün *O-Hakkârî'de Bir Mevsim* (1977) adlı eseri dönemin eğitim eleştirisini yansıtan önemli eserler olarak karşılaştırmaya tabi tutulacaktır. Bu çalışmanın amacı, söz konusu iki eseri dönemin eğitim anlayışı; öğretmen, öğretmen-öğrenci ve öğretmen-toplum eleştirisi açısından karşılaştırmak, iki eser arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları saptamaya çalışmaktır.

Anahtar Kelimeler: Heinrich Mann, *Mavi Melek*, Ferit Edgü, *O-Hakkârî'de Bir Mevsim*, Eğitim Eleştirisi

EDUCATIONAL CRITICISM IN HEINRICH MANN'S *THE BLUE ANGEL* (PROFESSOR UNRAT) AND FERİT EDGÜ'S *A SEASON IN HAKKARI*

Abstract: In recent years, in spite of interest in world literature, comparative literature also emerged as a popular discipline with the impact of cultural studies. Two or more works in the context of the common themes and motifs, the term "comparative literature" which means compared and contrasted by its similarities and differences, it occurred in the late 18th and at the beginning of the 19th centuries as an academic discipline. Western literature, especially French literature, has been chosen as an example in Turkish literature since the Tanzimat, many writers from Namık Kemal to Halid Ziya and Halide Edib have tried to compare Western literature with Turkish literature. Comparative studies; bringing national literatures to international dimensions; it lays the groundwork for world literatures to meet at one point, both in theory and in practice.

In this context, the novels of the German literary writer Heinrich Mann's *The Blue Angel* (1905) and Turkish literature writer Ferit Edgü's *A Season In Hakkari* (1977) will be compared as important works reflecting the educational criticism of the period. The aim of this study is to compare these two novels in terms of criteria of the education concept of the period; teacher, teacher-student and teacher-society criticism and to determine the differences and similarities between the two works.

Keywords: Heinrich Mann, *The Blue Angel*, Ferit Edgü, *A Season In Hakkari*, Educational Criticism.

* ORCID ID: 0000-0002-3371-3707, seher.bicak1905@gmail.com.

Giriş

Karşılaştırmalı edebiyat kültürler arası etkileşimin edebî eserlere yansıyan yönlerini araştırarak edebiyat tarihi, sosyal tarih ve kültürel değişim tarihine ışık tutmayı hedefleyen bir alandır (Kefeli, 2006, 332). Karşılaştırmalı edebiyat; günümüzde çalışmalarını, edebi kuram ve eleştiriyi kapsayacak şekilde, iki farklı edebi metnin farklılıkları, benzerlikleri, etki ve etkileşimlerinin saptanmasına yönelik olmak üzere üç temel esasa dayalı olarak sürdürmektedir.

“Bir kere çeşitli etkileşimlerin var olduğu bir çağda birbirine hiç benzememe, tam orijinallik neredeyse düşünülemez. Öte yandan bakışlarını yalnızca bir esere çevirmek onu “tek” olarak algılamak gibi bir dar açıyı geliştirir. Oysa incelemeyi iki kitaba yöneltmek, geniş açılı bakışı gerektirir. “Kendi” mize daha birikimli daha donanımlı eğilmeyi sağlayacağından ulusal yararlar da sağlar. İnceleme bazında elde edilecek yararlar da cabasıdır” (Aytaç, 1997, 14). Karşılaştırmalı edebiyatın amaçlarından biri ve belki de en önemlisi bu kültürler arası benzerlikler ve farklılıkları, edebi eserden hareketle ortaya koymaktır.

Bir karşılaştırmalı edebiyat denemesi olarak, bu çalışmanın amacı, biçim ve içerik açısından özgün birer edebi yapıt olan Heinrich Mann'ın *Mavi Melek* isimli eseri ile Ferit Edgü'nün *O-Hakkâri'de Bir Mevsim*¹ isimli eserini dönemin eğitim anlayışı; öğretmen, öğretmen-öğrenci, öğretmen-toplum ve dönem eleştirisi açısından karşılaştırmaktır. Çalışmada ilk önce eser hakkında genel bir bilgi verilecek olup, daha sonra söz konusu iki eser yukarıda saydığımız ölçütler doğrultusunda karşılaştırılacaktır.

Alman yazar Heinrich Mann 27 Mart 1871'de Lübeck'te doğmuştur. Eserlerinde toplumsal konuları ele alan yazar, özellikle II. Wilhelm dönemindeki Alman toplumunun otoriter yapısını sert şekilde eleştirmesiyle tanınmıştır. Eserlerinde Wilhelm Almanya'sındaki para, mevki ve iktidar tutkusunu ele almıştır. *Profesör Unrat* Heinrich Mann tarafından 1905 yılında yazılmış ve bu romandan esinlenerek 1930'da ise “Mavi Melek” filmi çekilmiştir. Film dünyada büyük ilgi görmüştür. Bundan dolayı da eserin Türkçeye yapılan bazı çevirilerinde *Mavi Melek* ismine rastlanır. Heinrich Mann *Profesör Unrat* romanında okulu eleştirmekle birlikte dönemin iktidarda bulunan 2. Wilhelm'in despotizme dayalı baskı ve otoriter yapısıyla dönemin yönetim şeklini de eleştirir.

¹ Bu çalışmada yer alan alıntılar, romanların şu baskılarına aittir: Edgü, Ferit (2016). *O-Hakkâri'de Bir Mevsim*. İstanbul: Sel Yayıncılık; Mann, Heinrich (1992). *Mavi Melek (Profesör Unrat)*. İstanbul: Can Yayınları.

Ferit Edgü (1936), Garip akımının etkili olduğu bir dönemde yazın hayatına şiirle başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın gergin ortamında anlamsız kalan Garip hareketine tepki olarak doğan Mavi Hareketi'ne dâhil olur. Ferit Edgü şiir, öykü, roman, oyun, deneme, eleştiri, çeviri vb. sanat dallarından hemen her türlüyle ilgilenmiştir. "Yazarlığa 1950'li yılların sonunda başlayan Ferit Edgü, bu dönemin birçok yazarı gibi varoluşçuluk akımından etkilenmiş ve bu etkileniş edebi esere karamsarlık, yalnızlık ve yabancılaşma şeklinde yansıtılmıştır. Böyle bir anlayışın sadece varoluşçu düşünür ve romancıların etkisiyle oluştuğunu söylemek kuşağın hayata bakışını açıklamada tek başına yeterli değildir. Yaşadıkları çağın toplumsal-siyasal koşulları da yazar muhayyilesinde bunalım eksenli bir yaratım oluşmasındaki başat etkenlerdendir" (Balık, 2011, 212). Edgü, eserlerinde çevresiyle uyum sağlayamayan bireyin sorunlarına eğilmiş ve insanın yalnızlığını, yabancılaşma duygusunu, mutsuzluğunu fantastik bir anlatımla ele almıştır.

Ana Hatlarıyla Mavi Melek ve O-Hakkâri'de Bir Mevsim

Mavi Melek romanı, Profesör Raat adında, otoriter, insanlarla iletişim konusunda beceriksiz, sert mizaçlı bir lise öğretmenini konu alır. Bu özelliklerinin ve isminin de benzerliği nedeniyle herkes ona çöp anlamına gelen Unrat lakabını takar. Profesör Raat'ın tüm amacı öğrencilerini ders boyunca aşağılamak, yanlışlarını bulup sınıftaki "deliğe tıkmak" ve kendisine "Unrat" diyenleri enselemektir. Tesadüfi bir şekilde Rosa Fröhlich adında genç bir dansçıyla karşılaşan Profesör Unrat, kısa sürede Rosa'nın büyüleyici cazibesine kapılır. Unrat'ın bu kadınla ilişkisi küçük kasaba toplumunda skandal yaratır ve okuldaki işini kaybeder. Ancak bunu hiç umursamaz ve Rosa'nın da yardımıyla yüksek sosyete figürü olarak kendisini yeniden keşfeder. Ardından bir eğlence yeri açarak başarılı bir iş hayatı kurar. Ticari başarısının neticesinde ise Unrat bütün servetini kumar masasında kaybederken uygunsuz ilişkilerle de itibarını kaybeder. Eski öğrencileri ve düşmanları Unrat'ın düşüşünü izleyerek onun yok oluşundan keyif alırlar. İçinde bulunduğu bataklığı fark ettiğinde ise her şey için artık çok geç olmuştur.

Edgü, *Hakkâri'de Bir Mevsim*'i Hakkâri'de yaşadıklarından ve tüm izlenimlerinden yola çıkarak kaleme almıştır. Romanın içeriğine ilişkin genel çerçeveyi çizmek, mukayese edilecek unsurların anlaşılması açısından yerinde olacaktır. *O-Hakkâri'de Bir Mevsim*, adını hem Pirkanis köyünün öğretmeni olan O'dan hem de ondan önce dağ başına gönüllü gelmiş ve "üç yıl bir derviş gibi" yaşamış olan O kişisinden alır.

Roman geçmişinden ve kendinden kaçarak yine kendini bulma arayışı içerisinde yolculuklar yapan ve sonunda bu ıssız dağ başında kendini bulan kahramanın, gözlemleri sonucu olgunlaşma sürecini anlatır. Burada olduğu süre içerisinde yalnızlığının da etkisiyle gördüğü

düşler ile gerçek yaşantılar arasında kalan kahraman, coğrafyaya düşüşünü zihninde belirginleştiremediği çelişkili bazı durumlar içinde sürekli sorgular.

Kahramanın geçmişine dair her şey kafasında siliktir. Kendi yüzünü bile hatırlamazken etrafındaki her şeye ve herkese de aynı şekilde yabancıdır. Her ne kadar bu durumu zaman zaman sorgulasa da onun için önemli olan ve gerçek olan tek şey bu coğrafyadır. Burada geçmişini de sıfırlayarak yeni bir yol ve gelecek oluşturmak için mücadele edecektir. Romanın olay örgüsü de bu arayış çerçevesinde oluşmuştur.

Mavi Melek ile O-Hakkâri'de Bir Mevsim'de Öğretmen İmgesi

20. yüzyılın başlarında Almanya'da okul, öğrenci üzerinde aşırı baskı kuran, öğrencinin özgürlüğünü, özgürce düşünmesini, düşündüklerini dile getirmesini engelleyen, duygu ve düşüncelerini belirli kalıplar içine sokmaya çalışan bir kurumdur. Öğretmen de bu kurumun işleyişini sağlayan eğitmekten ve eğiticilik özelliklerinden yoksun kişi olarak dikkat çeker (Uyanık, 2005, 48).

Mavi Melek adlı romanın ana kahramanı olan Profesör Unrat, otoriter, iletişim konusunda beceriksiz, despot bir lise öğretmenidir. Romanın ilk sayfasında öğrencilerin, "Burası çöp kokmuyor mu?" (s.5), "Oho! Çöp kokusu duyuyorum!" (s.5) şeklindeki sözleri Unrat'ın öğrenciler tarafından sevilmediğini otaya koyan cümlelerdir. Bir öğretmen olarak Profesör Unrat'ın tüm amacı, öğrencilerini ders boyunca aşağılamak, takma adı Unrat'ı söyleyen öğrencileri yakalamak ve onları cezalandırmaktır. Bu durum bir eğitici olarak Unrat'ın öğrencilerine karşı asla iyi niyet beslemediğini, öğrencilerin hepsini ezilecek ve yok edilecek kişiler olarak gördüğünü gösterir. Profesör Unrat'a göre okul açıldığında suç işleyen bir öğrenciyi yakalamak, onun açısından bütün bir yılın iyi geçmesi anlamına gelmektedir:

"Bugün iyi bir gün olmuştu onun için, birini enselemişti, özellikle de kendisine ad takanlardan birini. Böylece bütün yıl iyi geçecek demektir. Ne yazık ki son iki yıldır o sinsisi sinsisi bağıran çocuklardan hiçbirini enseleyememişti. Bunlar kötü yıllardı" (s.11).

Profesör Unrat, öğrencilerin ona düşmanlık ettiklerini, aldattıklarını, ondan nefret ettiklerini düşünebilen bir öğretmendir. Bu düşüncelerinden ötürü, öğrencilerini ne kadar kafese koysa da bunun yeterli olmayacağını dile getiren ve öğrencilerini can düşmanı olarak gören acımasız bir eğitimcidir. Aynı zamanda Unrat okul ortamında öğrencilerle aynı seviyede konuşan, öğrencileriyle aynı argoyu kullanan bir öğretmendir: *"Onlar gibi düşünüp konuşuyor, aynı argoyu kullanıyor, giysi dolabına "delik" diyordu"* (s.12).

Unrat, kendini geliştirememiş bir öğretmendir. Lisede bir profesör olmasına rağmen bakış açısı oldukça dardır. Yıllardır sınıfta Schiller'in *Orleanslı Bakire* isimli yapıtını okutur ve

ezberletir. Bildiği bu konunun dışına çıkamaz. Çıktığı takdirde eksikleri açığa çıkacaktır. Unrat, aynı zamanda dönemin devlet yapısını simgelemektedir. Oldukça katı, tutucu ve devlet ideolojisine bağlı olan bir öğretmendir. Kısacası Profesör Unrat, öğrencilerine kin ve öfke besleyen, onların başarısız olmalarından mutluluk duyan, sevgi, acıma, dostluk gibi duygulardan tamamen uzak bir eğitimcidir. Profesör Unrat, II. Wilhelm döneminde büyük bir kıymeti olan öğretmenlik mesleğini, o dönemin karakterine uygun bir biçimde ortaya koyar.

O-Hakkâri'de Bir Mevsim adlı eserde "O", geçmişinden uzak, yeni bir yaşama başladığı Pirkanis köyünde, kendini bir arayışın içinde sorgular. Köydeki yaşamına öğretmen olarak başlar ve başlangıçta yaşadığı tedirginlikle insanlara mesafeli davranır, onları sadece gözlemlemekle yetinir. Romanda süreklilik arz eden yalnızlık hali, iletişimsizlik merkezlidir. Dış dünyayla, kişilerle iletişim problemi içindeki karakter, kendi ile yüzleşme sürecine girer. "O", hiç tanımadığı insanlarla kendi arasındaki mesafeyi azaltmak ister. Düş ile başlayan roman giderek yerini gerçekliğe bırakır. *O-Hakkâri'deki Mevsim*'deki öğretmen, başlangıçta kendi içine kapanık, toplumdan uzak bir hayat yaşadığından *Mavi Melek* romanının öğretmeni Profesör Unrat ile benzerlik gösterir. Köyde tek başına kalması, insanlarla uyuşamaması, iletişimsizliği ve farklı bir dil-kültür ortamında bulunması kaçınılmaz olarak onu yabancılaştırır. Profesör Unrat ise kendi tercihlerinin sonucu olarak ortaya koyduğu geçimsiz ve sorunlu tavırlarından ötürü kenttekiler tarafından dışlanır ve çevresindeki insanlarla uyuşamaz. Her iki eserin odağında yer alan öğretmenlerin benzerlikleri farklılıklarına nispetle oldukça azdır. Bu itibarla roman kişileri daha ziyade benzeşmeyen, çoğu zaman tezat teşkil eden yönleriyle karşılaştırılmaya daha fazla olanak tanır. Söz konusu öğretmenlerin farklılaşan hususlarının başında, *O-Hakkâri'de Bir Mevsim* romanındaki öğretmen "O"nun, tanımadığı insanlarla arasındaki mesafeyi azaltmak istemesi ve köydeki tüm zor şartlara rağmen öğrencileriyle iletişim kurabilmek için onların dilini öğrenmesi gelir. Birçok zorluk ile mücadele etmesi gereken öğretmen öğrencileri için hiç bilmediği bir şehirde hiç bilmediği makamlara giderek ihtiyaçları karşılamaya çalışır. O, gerektiğinde öğrencilerin okul gereksinimlerini üstlenir:

"Çarşıdaki büyük bakkaliyeye girdim. Kendimi tanıtmamın gereği yoktu. Bakka! Hoş geldiniz, Pir. Köyünün yeni öğretmenisiniz değil mi? Dünden beri sizi bekliyordum, dedi. Sonra: Dilediğinizi alabilirsiniz, parayı düşünmeyin maaşınızla öderler" (s.51).

Mavi Melek'teki Profesör Unrat'ın aksine bu eserde bir öğretmenin fedakârlıkları ve mesleğinin kutsallığı açık bir şekilde görülmektedir. Öğretmen, köylülerin dertlerini dinler ve onların sıkıntılarını gidermeye çalışır. Unrat'ın halk ile ilişkisi bu durumun tam tersidir. Çünkü Unrat, kentteki insanlar tarafından da sevilmeyen bir öğretmendir.

Yabancı olduğu bir kültürde dilini bilmediği öğrencilerle konuşmak ve anlaşabilmek adına öğretmen, öğrencilerinden bildikleri sözcükleri yazmalarını ister. Köyde kaldığı süre boyunca kendi dilini çocuklara öğreten öğretmen onların dilinden de birkaç cümle öğrenir:

“Hadi bakalım, şimdi bana, silmeden, benim dilimden, benim size öğreteceğim, öğretmem istenen dilden, bildiğiniz tüm sözcükleri yazın defterinizin ilk sayfasına” (s.64).

Bu coğrafyada yaşadığı tüm olumsuzluklara ve çaresizliklere rağmen içinde bulunduğu duruma yavaş yavaş alışan öğretmen kente ve insanlara dair umudunu asla yitirmez. Köy yolu açılınca gelen müfettiş, öğretmenin zamanla öğrencilerle iletişim kurmuş olmasına çok sevinir, öğretmeni de tebrik eder. Öğretmen sayesinde öğrenciler hayat bilgisi, sosyal bilgisi, fen bilgisi ve matematik dersleri de almış hayata dair birçok şey hakkında bilgi sahibi olmuşlardır. Unrat ise öğrencilerine yıllardır tek bildiği Schiller'in *Orleanslı Bakire* yapıtını okutur. Bu konunun dışına çıkamaz. Profesör Unrat'ın amacı öğrencilerine eğitim vermek değil, ona ad takanları cezalandırmak ve “deliğe tıkmak”tır. İki eserdeki öğretmen imgesi bu açıdan bakıldığında oldukça farklıdır. *Mavi Melek*'te Profesör Unrat, gerçek ödevlerini yerine getirmekten uzak, öğrencileriyle iletişimi kopuk ve kötü olan, öğretmenlik mesleğine yakışmayan tavırlar sergileyen bir öğretmen olarak karşımıza çıkarken, *O-Hakkâri'de Bir Mevsim* romanındaki öğretmen ise, öğrencileri ile sağlıklı ve iyi bir iletişim kurmak için onların dilini benimseyen, onların kültürlerine aşina olan ve dönemin tüm zor şartlarına rağmen öğrencilere eğitim verebilen bir öğretmen olarak karşımıza çıkmaktadır.

Öğretmen-Öğrenci İlişkisi

Theodor W. Adorno'nun, “günümüz toplumunun yapay olarak bir araya gelen faşist kitlelerinde sevginin adının hemen hiç anılmaması dikkate değer” ifadesinde olduğu gibi, Mann'ın *Mavi Melek* adlı romanında öğretmen-öğrenci ve öğretmen-toplum ilişkilerinde sevgi içerikli bir davranışa rastlamak olanaklı değildir. Sevginin olmadığı, birbirini yemeye, ezmeye çalışan bir toplumda sağlıklı ilişkilerin gelişme şansı da neredeyse yok denecek kadar azdır (Uyanık, 2005, 59).

Mavi Melek'te lise öğretmeni Profesör Unrat'ın etrafındaki insanlara yaklaşımında en ufak bir sevgi kııntısı bulmak olanaksızdır. Tersine en yakın olduğu öğrencilerine karşı büyük bir kin duymakta, onları küçük bir yanlışlarında bile acımasızca cezalandırmaktadır. Öğrenciler tarafından “Unrat” (çöp) adı takılan Profesör, bu kelimedede bir aşağılama bulduğundan ötürü, kullanan öğrenciyi yakalama ve cezalandırma yolunu seçer. Söz gelimi, öğrencilerden von Ertzum'un pencereyi açıp “çöplük” diye bağırmasını Profesör duyar, Ertzum'u yakalamak için sınıfa koşar ve şunları söyler:

“Durmadan arkamdan bir sözcük bağırlılıp duruyor, bir tanımlama; yani bir ad: Ne yazık ki tanımak zorunda kaldığım sizin gibi insanların bu aşağılamalarına asla katlanmayacağım, bunu bilerseniz iyi olur! Nerede ele geçirirsem orada yakalayacağım sizi” (s.7).

Profesör, subay olmak isteyen von Ertzum’u kariyerini bitirmekle tehdit eder. Aşırı ve yıkıcı otoritesiyle bir eğitimcinin kullanmaması gereken cümleler kullanarak öğrencileri bastırmaya çalışır. Profesör Unrat’ın gözünde öğrenciler düşmandan farksızdır. Kayıtsızlıkları, aldırışsız ve alaycı tavırları, gülüşmeleri başkaldırıyla eşdeğerdir. Öğrencilerden gelebilecek en küçük bir hareket, devlete karşı yapılmış bir başkaldırı gibidir ve derhal bastırılması gerekmektedir.

Profesör Unrat, kendince suç olarak gördüğü şeylerin cezasını vermek için elinden geleni yapar. Bir eğitimci olarak görevinin dışına çıkar. Öğrencileri yanlış yapabilecek yaştaki çocuklar olarak göremeyen Unrat, onları emirlerine uyan bireyler olarak görmek ister. Bu tür yaklaşımlar sergileyen bir öğretmenle öğrencileri arasındaki ilişkilerin sağlıklı olamayacağı apaçık ortadadır.

O-Hakkârî’de Bir Mevsim’deki öğretmen-öğrenci ilişkisine bakıldığında öğretmen, öğrencilere kendi dilini öğretmek için büyük bir emek sarf etmektedir. Onlarla anlaşabilmek adına hangi sözcükleri kullanması gerektiğini anlamak için öğrencilerden kendi dilinden bildikleri kelimeleri deftere yazmalarını ister:

“Onlarla anlaşabilmek için, onların dilini öğrenmeden, hangi sözcükleri kullanmalıyım, hangi sözcükleri öğretmeliyim? Bu geceki çabam da bu” (s.67).

Öğretmen kendi dilini öğretirken, aynı zamanda öğrencilerle daha sağlıklı ve iyi bir iletişim kurabilmek için onların dilini de öğrenmeye çalışır. Birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü sınıfların bir arada bulunduğu sınıfta öğretmen sınıf içinde sırasıyla sınıf sınıf ders işlemektedir. Örneğin birinci ve ikinci sınıflar resim yaparken, üçüncü sınıflar etkinlik yapmakta, dördüncü sınıflar problem çözmektedir. Tüm bu zor şartlar altında eğitim veren öğretmen öğrencileriyle kurduğu iyi iletişim sayesinde onlara çok şey öğretmiştir. Müfettiş okulu denetlemeye geldiğinde öğrencilere iyi bir eğitim verildiğini dile getirmiştir:

“Müfettiş, Bravo, dedi. Bravo, gerçekten bravo, aritmetiği de çok iyi, çok güzel öğretmişsiniz çocuklara” (s.186).

O-Hakkârî’de Bir Mevsim romanında kurdukları iyi iletişim sayesinde hem öğrencilerin öğretmenlerden hem de öğretmenin öğrencilerden çok şey öğrendiğini görmekteyiz:

“Bu arada çocuklar okumayı öğrendiler, bu arada çocuklar saymayı öğrendiler, bu arada çocuklar hesap yapmayı öğrendiler, bu arada çocuklar dünyanın döndüğünü öğrendiler, bu arada çocuklar bulaşıcı hastalıklardan korunmayı öğrendiler, bu arada çocuklar hastalık yapan mikropları öğrendiler, bu arada çocuklar temizliği öğrendiler... Ben bu arada karada yaşamayı

öğrendim, karada da, dağ başında da, başka insanlarla da, kötü beslenerek de, bebeklerin ölümünü görenek de, ölmeden, çıldırmadan da yaşanabileceğini öğrendim, bu arada onların dillerinden sözcükler öğrendim..." (s.187-188).

Bu açıdan öğretmen-öğrenci ilişkisine bakıldığında, iki eserdeki öğretmenin öğrencileriyle kurduğu ilişkilerin birbirinden farklı olduğu apaçık görülmektedir. *Mavi Melek*'te Profesör Unrat öğrencilerle iletişimi kötü olan, öğrencileri tarafından seilmeyen bir öğretmendir. Onun gözünde öğrenciler düşmandan farksızdır. Öğrencilerine eğitim vermekten çok, onları cezalandırmayı seven, kariyerlerine engel olmaya çalışan gerçek ödevlerini yerine getirmekten uzak, öğrencilerle iletişimi kopuk, despot bir lise öğretmenidir. *O-Hakkâri'de Bir Mevsim*'de ise öğretmen tüm imkânsızlıklar ve zor şartlara rağmen öğrencileriyle iletişim kurmayı başarabilen, Unrat'ın aksine öğrencilerine eğitim verebilmek için tüm zorlukları aşan ve öğrencilere birçok şey öğretmiş bir öğretmen olarak karşımıza çıkmaktadır.

Öğretmen-Toplum İlişkisi

Mavi Melek adlı eserde Profesör Unrat'ın toplum ile ilişkisinin de yeterli düzeyde olmadığı görülmektedir. Profesör Unrat bütün insanlara karşı soğuktur, insanlardan şüphe duyar ve onlara asla güvenmez. İnsanların hepsi ona göre aşağılık yaratıklardır, onlarla ilişkiye girmek doğru değildir. Böylesine kötü duygular besleyen Profesörün çevresindeki insanlarla sağlıklı ilişkiler geliştirme olasılığı yoktur.

Unrat'ın öğrencileriyle ilişkileri ile şehirdeki insanlarla girdiği ilişkileri arasında hiçbir ayırımın olmadığı söylenebilir. Unrat-öğrenci ve Unrat-toplum arasındaki ilişkiler, iletişim sorunsalı çerçevesinde birbirine benzer bir biçimde ortaya konulur. Unrat, öğrencilere sergilediği davranışları şehirdeki insanlara karşı da sergilemektedir. Ona göre, okulda kendisine düşmanlık besleyen öğrencilerden çok daha fazlası şehirde yaşamaktadır. Bu nedenle de oturduğu kentte kendini düşmanlar tarafından kuşatılmış gibi hisseder. Sokaktan geçerken başına "bir kova dolusu kirli su boşaltılması" (s.30) ya da "pencerenin birinden takma adı -çöp" (s.30) kelimesinin yankılanması hiç de uzak bir olasılık değildir. Katlanılması bu zor koşullar, onun okul ortamından ve evinden neden dışarıya çıkmaya cesaret edemediğini açık bir biçimde ortaya koyar. Tüm bunlar, Unrat'ın içinde yaşadığı toplumla sağlıklı bir iletişim kurmasına engel olur.

Profesör Unrat'ın zaman zaman toplumun benimsemediği davranışlar içine girdiği gözlemlenir. Önceleri "çöplük" takma adıyla çağrılan Profesör, Fröhlich adındaki şantöz kadınla toplumun onaylamadığı türden uygunsuz ilişkilere girdikten sonra, yine aynı insanlar tarafından "ahlaksız çöplük" olarak adlandırılmaya başlanır (Uyanık, 2005, 121-122). Fröhlich ile

birlikteliği yüzünden, okulda hem öğrenciler hem de öğretmenler Unrat'a karşı tepkilerini açıkça gösterirler. Topluma göre Unrat'ın bu ahlaksız kadınla birlikte olması, onun da ahlaksız biri olduğu anlamına gelmektedir. Bu ahlaksız kişi artık toplum için de zararlı biri olarak görülmektedir. Unrat'ın varlığı, görev yaptığı okuldaki öğrenci ve öğretmenler tarafından da reddedilmektedir.

Profesör Unrat'ın içine düştüğü ahlaki düşkünlük yaşadığı kentin diline düşmesine sebep olmuştur. Örneğin, eski öğrencilerinden ikisi şaşkınlık içinde arkasından şunları söylemektedirler:

"Bizim yaşlı Unrat ne olmuş böyle. Son zamanlarda karıştırdığı bu işler, gerçekten yürekler acısı.

-Bir öğretmen çocukların karşısına böyle çıkmaz ki! Gençliği eğiten kişi böyle mi olmalı? Bir de üstelik ticaret yapanlara sövüp sayıyor, ileri gelen ailelere de. Hem de mahkemede" (s.156).

Sigara satıcısı Meyer de, Unrat dükkânına gelirken, öncesinde mahkemeden duyduğu çirkinlikler sebebiyle, "Böyle iğrenç bir herifi çok önceleri öldürmek gerekirdi" (s.157) diyerek tepkisini gösterir. Aynı şekilde Cafe Central'in sahibi, binanın önünden geçen Unrat'ı gördüğünde, salonu temizlemekte olan garsona "Ahlak çöplerini ne olursa olsun dışarı atın" (s.157) diyerek tepkisini gösterir. Öğrencilerinin algısındaki olumsuzluğun daha yoğun bir şekilde yaşadığı toplumda da görülmesinin arkasında, uyumsuz ve geçimsizliğinin üstüne bir de ahlaken düşkün bir kadınla birlikte olması yatmaktadır.

Birbirinden farklı anlatım düzlemleri üzerine kurulu *O-Hakkâri'de Bir Mevsim* (1977) romanı, iç dünyası ile dış gerçeklik arasında gelgitler yaşayan bir öğretmenin kendini karla kaplı kayalar içindeki bir köyde bulduktan sonra yalınlaşmak için verdiği mücadeleyi -iç ve dış gerçeklik bağlamında- anlatır (Öner, 2017, 1812).

O-Hakkâri'de Bir Mevsim romanında öğretmenin köyde ilk iletişime girdiği kişi bir tercüman aracılığıyla köyün muhtarı olmuştur. Romanın merkez kişisi "O", burada yaşayanlar için bir şeyler yapabilmek adına köyün muhtarıyla görüşür. Kendisiyle tercüman aracılığıyla konuşan Bilge Muhtar ve köy halkı ondan çocuklara okumayı yazmayı ve hesap yapmayı öğretmesini isterler ve ona ağlarla örülü karanlık bir oda verirler. Ertesi gün hep birlikte bir başka odayı sınıf haline getirirler. Burada göze çarpan ilk manzara yoksulluk ve çaresizliktir.

"Tahtaları yan yana koyup kara boyayla boyadık, oldu bir kara tahta. Bulduğumuz kereste parçalarını birbirine ekledik pash çivilerle çaktık, oldu sıra" (s. 24).

Dillerini anlamadığı bu yoksul ve çaresiz insanlara hem kendi dilini öğretip hem de onların dilini öğrenerek iç dünyalarına yakınlaşabilmeyi, böylece kendi benliğini de bulabilmeyi düşler.

“O”, geçmişinden uzak yeni bir hayata başladığı Pirkanis köyünde, kendisini bir arayışın içinde sorgular. Bu uçsuz bucaksız coğrafyada kendine bile yabancılaşan öğretmen düş mü gerçek mi olduğu belirsiz bir evrendedir. Bulduğu mekâna ilişkin belirsizlikler içinde yaşıyorken orada bir kitapçıyla karşılaşmak öğretmeni oldukça şaşırtır. Kitapçı onu sıcak karşılar, etrafında kitap okuyan kimsenin kalmamasından şikâyet eder. Konuşma sırasında Süryani olduğu belirtilen kitapçı, öğretmene adı ve yazarı belli olmayan kitaplar armağan eder. Kitaplar arasında öğretmenin bilmediği dilden yazılmış eserler de vardır. Bu durum bir anlamda ona öteki olduğunu duyumsatır. Ancak Süryani kitapçı, uzun kış gecelerinde bu kitapların ona dost olacağını, anlamak için aynı dili konuşmanın gerekli olmadığını, hem insanın bildiği bir dille yazılanları da anlamayabileceğini söyleyerek üstü kapalı mesajlar verir. Bu sözler öğretmenin ötekileştirdiği insanları tanınması yönünde önemli bir telkin olacaktır. Öğretmen artık ötekileştirdiği insanları tanımaya, anlamaya ve onların dünyasına girmeye çalışacaktır.

“Öğretmen gece kalmak üzere bir han odasına yerleşir. Kahraman kendisini ilk defa oradaki insanlara karşı “ben, O’yum” diyerek ötekileştirir (s. 37). Burada herkes birbirini ve O’yu tanımaktadır ancak O, kendisi dâhil hiç kimseyi tanımamaktadır” (Yiğit, 2007, 39).

Başlangıçta geçmişine dair hiçbir şey hatırlamayan anlatıcı köylülerle kaynaştıkça daha önce tanımadığı bir dünyada yeni yaşam olanaklarını bulduğunun ayırdına varır ve unuttuğu izler de yeniden belirir. Bir sürgün mü, mahkûm mu olduğunu sorgulaması da bu aşamada gelişir. İlk bölümde kendini “yabancılar arasında bir yabancı olarak” nitelendiren anlatıcı çok geçmeden o topluma iye oluverir (Genç, 2020, 459).

Önceleri yaşadığı tedirginlikle insanlara mesafeli olan ve dış dünyayla, kişilerle iletişim problemi içindeki görülen O, varoluşsal bir değişim yaşayarak kendini bulmaya başlar. Kendine ve topluma yabancı olan öğretmen zamanla insanlarla arasındaki mesafeyi azaltarak çevresiyle iletişime geçer. Öğretmen, köy halkının sıkıntılarını gidermeye çalışırken köylülerin de sürekli öğretmeni ziyaret etmesi, yabancıları olunan çevreyle / toplumla sağlıklı ilişkiler içine girilebileceğinin açık bir göstergesidir:

“Çıkarken, Halit, Bir şeye ihtiyacın olduğunda, ben buradaysam bana, ben yoksam benimkine haber sal, ben kendisini tembihledim, işlerini o yapar. Çamaşırlarını gönder, o yıkar, dedi” (s.74).

O dönemde, zor koşullar altında çocuklar, bilinmeyen bir salgın hastalıktan ölmeye başlamıştır. Muhtarın hasta çocuklar için öğretmene danışması, öğretmenin hasta çocuklar için valiliğe dilekçe yazması, O’nun köy halkı için çok şey ifade ettiğini göstermektedir. Öğretmen artık çevresine uyum sağlamış ve “o yerli” biri gibi görülürken toplumun algısı açısından bakıldığında da bir öğretmenden çok daha fazlasıdır.

Öğretmenin yanına gelerek muska yapmasını isteyenler, onu sadece ziyaret edip tek kelime konuşmadan gidenler, köyde dert yakınan kadınlar (Zazi), haber getirip götürülenler, çocukları ölen anneler, babalar, ölmekte olan yakınının son arzusunu yerine getirmeye çalışan (Alaaddin ölüm döşeğinde, hayatı boyunca hiç portakal yememiş kardeşi için öğretmenden portakal ister) çaresiz insanlar, sorunlarının çözümü için öğretmenden medet umarlar. Tüm bunlar, öğretmenin sadece öğrenciler için değil toplum için de ne kadar önem arz ettiğini gözler önüne sermektedir.

İncelemeye konu olan her iki romanın, toplumsal yönlerinden biri de “ahlâk” ekseninde mukayese edilebilir. *Mavi Melek*'te bu olgu bireysel olarak kadın-erkek ilişkisi üzerinden ele alınırken *O-Hakkârî'de Bir Mevsim*'de ticaret ahlâkı üzerinden ön plana çıkar. *Mavi Melek*'te ahlâkî yozlaşma “femme fatale” benzeri bir figür ile ortaya konur. “Femme fatale, en eski anlatılarda cezbeden, tehdit eden, aynı zamanda baştan çıkaran bir kadın olarak ortaya konulur. Bu kadına rastlama, onunla karşılaşma erkek kahramanı oldukça zor ve hemen hemen çözülemez bir deneyimle, bir sorunla karşı karşıya bırakır. Bazı anlatılarda baştan çıkaran kadın figür, bir yılanın özelliklerine sahiptir; gizli adalarda, geçit vermeyen dağlarda, gösterişli saraylarda ve yeraltında yaşayabilir. Kadın figürün taşıdığı büyü, yani karşı konulamaz güzelliği ve cilvesi, kurbanların yurtlarını, ailelerini terk etmelerine, yaşamla bağlarını koparmalarına neden olur. Erkek kurbanlar kadınla büyük mutluluklar yaşayabilmek için, her türden acıya katlanmaya razı olurlar” (Uyanık, 2005, 110).

Heinrich Mann'ın romanındaki kadın kahraman Rosa Fröhlich, femme fatale özellikleri taşıyarak eserin büyük bir kısmında olayların içinde yer alır. Fröhlich başka erkekleri olduğu gibi Unrat'ı da uçuruma sürükler. Profesör Unrat kadının güzelliği karşısında ona kapılır bu şekilde eski yaşamına yabancılaşır. Unrat'ın bu kadınla ilişkisi küçük kasaba toplumunda skandal yaratır ve okuldaki işini kaybeder. Ancak bunu hiç umursamaz ve Rosa'nın da yardımıyla yüksek sosyete figürü olarak kendisini yeniden keşfeder. Başarılı bir eğlence yeri açarlar. Unrat kumar masasında servetini kaybederken uygunsuz ilişkilerle de itibarını kaybetmiştir.

Hakkârî'de Bir Mevsim romanında ise ahlâkî problemlere, üzerinde çok durulmasa da, ticaret eksenli ve uzun süren kış aylarıyla ilişkili bir şekilde yer verilir. Hakkârî'de kaçakçılık ve tefecilik benzeri mesleklerin yapılması ahlaka dayalı bir sorun olduğu kadar toplumsal gerçeklikle doğrudan ilişkilidir: “Bizlere, bu zorlu kış günlerinde un satarsın. Bal, şeker, tuz satarsın. Bizden, baharda doğacak kuzularımızı, yaz başında kırılacak koyunlarımızın yününü alırsın. Beş liralık pirinç için bir kilo yün. Bir bidon gazyağı için bir kuzu. Bir çuval un için iki toklu ve vesaire” (s.21). Hakkârî ve Hakkârî'deki kış şartlarının tasviri ile dönem gerçekliği ve toplumsal koşulların yansıtıldığı söylenebilir” (Öner, 2017, 1814).

Mavi Melek'te ahlâka dayalı sorunlar “femme fatale” kadın tiplemesi üzerinden verilerek toplumsal yapıdaki bozulma vurgulanmak istenmiştir. *O-Hakkâri'de Bir Mevsim* romanında ise kaçakçılık ve tefecilik gibi mesleklerin yapılması ile dönem gerçekliği ve toplumsal koşulların yansıtıldığını söylemek mümkündür.

Sonuç

Mavi Melek adlı romanın, öğrencinin mutluluğunun, sevincinin, arkadaşlıklarının yansıtıldığı bir yapıt olmaktan uzak kaldığı söylenebilir. *Mavi Melek*'te toplumsal gerçeklikle bireysel gerçeklik Mann tarafından başarılı bir şekilde kesiştirilir. Mann, yakın geçmişi ve yakın geçmişte bireyi ve toplumu olumsuzluklara sürükleyen yapıyı öğrenci-öğretmen ve öğretmen-toplum boyutuyla ele alarak eleştirir. Romanın kendine özgü yapısı içinde yapılan bu eleştiriler, daha çok eğitim anlayışına, toplumsal yapıya yönelik olsa da, bireye yönelik eleştiriler de gözden kaçmamaktadır. Bu daha çok lise öğretmeni Profesör Unrat'ın kişiliğinden yola çıkılarak yapılır; bu yolla dönemin kendisi, eğitim anlayışı, okul kurumu ve öğretmeni eleştirilir.

O-Hakkâri'de Bir Mevsim romanında bireyin varoluşsal gerçekliği ve kendisiyle olan hesaplaşması gözler önüne serilir. Dilini ve kültürünü bilmediği bir Doğu kentine düşen anlatıcı, kendisini yabancı olarak tanımlar. Düşle gerçeğin iç içe geçtiği bir evrende birey varoluşunun anlamını sorgulamaktadır. Başlangıçta yaşadığı tedirginlikle insanlara mesafeli olan, bu yüzden kendini ötekileştiren öğretmen için Hakkâri'nin başta yarattığı anlam sondakiyle zıttır. Kendini ötekileştirdiği insanlardan biri olduğu gerçeğiyle yüzleşir ve başta dışladığı insanlarla, öğrencileriyle sonradan uyum içinde geçirdiği bu süreç sona erdiğinde bile köyü ve insanlarını asla unutmaz.

İki eseri eğitim eleştirisi açısından karşılaştırdığımızda, bir eğitimci olarak, Profesör Unrat, toplum tarafından reddedilen, dışlanan, toplumdaki insanlarla iletişimden kendini geri çeken kısacası ötekileşen/ötekileştirilen bir eğitimci olarak karşımıza çıkar. *O-Hakkâri'de Bir Mevsim* romanının öğretmeni ise başlangıçta toplumdan kendini soyutlayan, kendini bir yabancı olarak duyumsayan, topluma karşı kendini ötekileştiren bir eğitimci iken sonraları o insanlardan biri olduğu gerçeğiyle yüzleşerek öğrencileri ve köy halkı tarafından sevilen vazgeçilmez bir birey haline gelmiştir. Fakat Profesör Unrat için aynı şeyleri söylemek mümkün değildir. Unrat uygulamaya çalıştığı aşırı otoriteye dayalı eğitim yöntemleriyle öğrencilerini en doğru biçimde yetiştirebileceğine inanmıştır ve öğrencilerine verdiği eğitimin bir yığın yanlışlıklar içerdiği bilincinden oldukça uzaktır. Tüm imkânlara rağmen öğrencilerine eğitim vermekten uzak despot bir öğretmendir. *O-Hakkâri'de Bir Mevsim* romanının öğretmeni ise imkânsızlıklar içinde

imkânlar yaratarak öğrencilerine eğitim vermiş, dönemin tüm zor koşullarıyla başa çıkmayı başarabilmiştir.

Her iki eserde de ahlaka dayalı sorunlar ele alınmıştır. *Mavi Melek* adlı eserde bu durum “femme fatale” kadın tiplmesi üzerinden verilerek toplumsal yapıdaki bozulma vurgulanmak istenirken, *O-Hakkâri'de Bir Mevsim* romanında ise kaçakçılık ve tefecilik gibi işlerin yapılması ile dönem gerçekliği ve toplumsal koşulların yansıtıldığını söylemek mümkündür.

Mavi Melek ile *O-Hakkâri'de Bir Mevsim* adlı eserlerdeki öğretmen imgeleri, eğitim eleştirisi çerçevesinde karşılaştırıldığında bir tarafta öğretmenin, tüm imkânsızlıklar ve zor koşullara rağmen, öğretmenlik mesleğinin kutsallığını ve önemini gözler önüne serdiği görülür. Diğer tarafta ise taşıdığı kimliğin gereğini yerine getirmekten uzak bir öğretmenin insan ilişkilerinin ve meslek etiğindeki sıkıntıların toplumsal açıdan meydana getirdiği bozulmalar dile getirilmiştir. Bu açıdan bakıldığında her iki eserin eğitim eleştirisi açısından edebiyatta önemli bir yeri bulunmaktadır.

Kaynakça

- Aytaç, G. (1997). *Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi*. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Balık, M. (2011). Ferit Edgü'nün *Kaçkınlar*'ına Psikanalitik Bir Yaklaşım. *II. Uluslararası Edebiyat ve Bilim –I Sempozyumu Bildirileri* (s. 201-221). Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Edgü, F. (2016). *Hakkari'de Bir Mevsim*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Genç, H. N. (2020). Ötekinin Ötekisini Anlatan Roman:O/Hakkari'de Bir Mevsim. *Folk/ed dergisi*, 451-462.
- Kefeli, E. (2006). Karşılaştırmalı Edebiyat: Tanım, Yöntem ve İncelemeler. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 331-350.
- Mann, H. (1992). *Mavi Melek(Profesör Unrat)*. İstanbul: Can Yayınları.
- Öner, H. (2017). Dört Roman Ekseninde Edebiyatta Dört Mevsimin İncelenmesi. *ulakbilge*, 1795-1819.
- Uyanık, G. (2005). *Otoritenin İzdüşümü: Heinrich Mann'ın Mavi Melek Adlı Romanında Eğitim Eleştirisi*. Ankara: Salkımsöğüt Yayınları.
- Yiğit, L. (2007). Ferit Edgü'nün Roman ve Öykülerinde Yapı ve Tema. Van : Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.